

Ущатовська І. В.

ст. викладач кафедри іноземних мов СНАУ
аспірант кафедри германської філології СумДУ
e-mail: irynaushch@gmail.com

ІДІОЕТНІЧНІ ОЗНАКИ ПРОКСЕМІКИ ТА ХРОНЕМІКИ ЯК НЕВЕРБАЛЬНИХ КОДІВ КРОСКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Сучасні процеси глобалізації, міграції, розширення й поглиблення міжнародних контактів впливають на різні сфери економічного, суспільно-політичного, соціального та культурного життя. Стрімкий розвиток туризму, наукові, економічні та академічні зв'язки виносять спілкування на інший рівень. Світ вже не є монокультурним, він стає мультикультурним. Постає необхідність звернення до проблем кроскультурної комунікації, дослідження особливостей комунікативної поведінки представників різних лінгвокультурних спільнот. Подібність або відмінність етнокультурних мовних та немовних стандартів може призвести до багатьох проблем у кроскультурній комунікації. Тому в наш час важливим є не лише знання іноземної мови, а й формування компетенції спілкування з представниками різних лінгвокультур. Особливої **актуальності** набуває дослідження невербальних засобів спілкування як ідіоетнічних елементів комунікативного процесу. Аналіз невербальних компонентів у кроскультурних комунікативних ситуаціях є перспективним напрямком досліджень у рамках сучасної лінгвістики. Усі невербальні канали комунікації поділяються на невербальні коди тіла (мову тіла) і невербальні коди часу, простору та паралінгвальних засобів [6, с. 207]. Для цієї роботи ми обрали невербальні коди часу та простору - хронеміку та проксеміку як етнічно та культурно марковані засоби невербальної комунікації.

Метою дослідження є розкриття ідентичних особливостей проксеміки та хронеміки як невербальних кодів кроскультурної комунікації.

Завдання дослідження – вивчити особливості проксеміки та хронеміки в різних лінгвокультурних середовищах; визначити національно-культурну специфіку передачі та сприйняття цих невербальних кодів.

Комунікація завжди була важливою потребою суспільства та важливим чинником існування самого суспільства. Упродовж всієї історії людство знаходило різні форми спілкування для обміну інформацією, знаннями, ідеями, новинами тощо. Комунікація відбувається в різних сферах, існують різні підходи до її вивчення, отже й різні варіанти визначення. Традиційним можна назвати таке визначення: комунікація – це обмін значеннями або інформацією між індивідами (від джерела (адресанта) до одержувача (адресата)) засобами спільної системи символів або коду [8, с. 12]. Комунікація інтерактивна, отже важливим фактором її ефективності є взаємодія та порозуміння між адресантом та адресатом.

Спілкування може відбуватися як між людьми одного лінгвокультурного походження, так і між представниками різних культур та мов. Потрапляючи в інше лінгвокультурне середовище, людина опиняється в іншому світі цінностей і законів спілкування. Кожен учасник комунікативного процесу кодує та декодує повідомлення залежно від свого етнокультурного походження та когнітивних очікувань. Неправильна інтерпретація та непорозуміння можуть призвести до комунікативних проблем або культурного шоку. Це необхідно враховувати при спілкуванні з представниками інших культур. Комунікацію можна назвати кроскультурною, якщо існують культурні відмінності.

На практиці ми відносимо культурні відмінності до груп, які діляться за мовними, національними, етнічними (або расовими) ознаками. Термін «кроскультурна (міжкультурна) комунікація» вперше був впроваджений американським вченим-антропологом Едвардом Т. Холлом у його роботі «Німа мова» (“The silent language”) у 1959 році. Кроскультурна комунікація - це спілкування між людьми різних культур. Ф. С. Бацевич вважає, що

кроскультурна комунікація –це процес спілкування (вербального і невербального) людей (груп людей), які належать до різних національних лінгвокультурних спільнот, послуговуються різними ідіоетнічними мовами, відчують лінгвокультурну «чужинність» свого партнера по спілкуванню, мають різну комунікативну компетенцію, яка може стати причиною комунікативних невдач або культурного шоку [2, с. 277].

Як вже було зазначено, кроскультурна комунікація відбувається як вербально, так і невербально. Комуніканти, опинившись в іншому лінгвокультурному середовищі, не змінюють свою культуру, але мають обрати спільну мову для передачі та інтерпретування повідомлень. Отже, мовні (вербальні) компоненти спілкування є базовими, але не єдиними у процесі кроскультурної комунікації, оскільки не всі компоненти змісту вербалізуються. Більшість компонентів є невербальними. Людство накопичило великий запас невербальних (нелінгвістичних) засобів спілкування. Невербальні засоби спілкування – це елементи комунікативного коду, які мають немовну (але знакову) природу [2, с. 64], такі, як жести, міміка, постава, одяг, кольори, запахи, артефакти.

Невербальні елементи комунікації є важливим джерелом знань про поведінку людини, а точніше – про інформацію, якою людина володіє. Невербальні реакції пов'язані з несвідомим, яке значною мірою впливає на нашу поведінку. Людина як кібернетична система діє на підсвідомому рівні. Більшість наших ідей позначені підсвідомим. Антропологи вважають, що спочатку у людей розвивалась невербальна реакція, а потім – вербальна [1, с. 17]. Вчені (лінгвісти, психологи, антропологи, соціологи) довели, що в процесі спілкування від 60 до 80 відсотків передачі інформації припадає на всі невербальні засоби [6, с. 206]. Під час кроскультурної комунікації вербальні та невербальні сигнали надсилаються одночасно. Коли ці елементи поєднуються, утворюється складна комунікативна система, за допомогою якої представники різних культур розуміють один одного. Більшість науковців визначають, що значна порція невербальної поведінки, така, як виразомцій, є вродженою і

мало відрізняється в різних культурах. Але, як і сама мова, багато невербальних елементів є надбаними та різняться в залежності від культури. Їмпритаманна національна своєрідність, ідіоетнічність (від гр. *idios* – свій, особливий, самобутній та *ethnos* – народ). Порівняльні дослідження невербальної поведінки представників різних культур і етнічних груп свідчать про те, що необхідно відмовитися від наївних уявлень про універсальність невербальних компонентів прояву емоцій, почуттів, відносин та ставитися до невербальних патернів як до утворень динамічних, підвладних впливові соціокультурних факторів [7, с. 3]. Правила невербальної поведінки різняться в залежності від культури і більша частина невербальної комунікації є підсвідомою.

В цій роботі ми дослідим такі невербальні засоби кроскультурної комунікації як проксеміка та хронеміка, які мають чіткі національно марковані ідіоетнічні ознаки. На нашу думку, вони являють собою надбані імпліцитні паралінвістичні етнозорієнтовані невербальні засоби кроскультурної комунікації, які є складними для інтерпретування та сприйняття. Обидва засоби, як невербальні коди простору та часу, є етнозорієтованими способами реалізації концептів «простір» та «час» в різних культурах. Когнітивна наука сьогодні звертається до простору та часу як до джерел для роздумів, застосовуючи їх для роз'яснення явищ мови, а когнітивне сприймання світу відбувається у просторових та подійно-часових категоріях [9, с. 77]. При аналізі підходів до дослідження того, як мова відображає простір, слід ураховувати, що звернення до філософської інтерпретації таких буттєвих категорій, як «простір» і «час», до наукової концепції «простір», не відтворює витoki цього поняття в його суто людській інтерпретації, тобто те, як ми сприймаємо простір і яким ми його бачимо та відчуваємо [4, с. 26].

Проксеміка - це просторові відносини людей у процесі спілкування. Такий тип комунікації базується на безпосередньому впливі територій і відстаней на демонстрацію міжособових відносин та їх прояв у кроскультурному аспекті. Термін «проксеміка» (лат. *proximus* – розташований близько) був введений Едвардом Т. Холлом. Саме він вперше у своїй роботі

«Скритий вимір» (“Thehiddendimension”) використав термін «проксе́міка» для визначення взаємопов’язаних спостережень та теорій людського використання простору як спеціалізованого удосконалення культури[11, с. 131]. Холл вважав, що простір говорить з нами так само голосно, як і слова. Це не означає, що ми його чуємо, оскільки більшість просторових інтерпретацій є абстрактними, такими, що знаходяться поза нашим усвідомленням. В сучасній лінгвістиці «простір» також розглядають як найбільш абстрактний концепт. При такому підході всю культуру тлумачать як діяльність, спрямовану на організацію простору, пов’язуючи його з концептуальною картиною світу. Семантику мовних одиниць розглядають як відображення однієї або кількох сторін національної картини світу. [9, с. 78]

Як ми зазначали раніше, проксе́міка є імпліцитним засобом комунікації, яку більшість людей не здатні вербалізувати. Виділяються дві окремі сфери проксе́міки, які можуть впливати на комунікативний процес: територіальний та інтерперсональний комунікативні простори. Територіальний належить до фізичного географічного простору, позаяк інтерперсональний – це перцептивний або психологічний простір. Територіальна проксе́міка, як кроскультурний аспект, знаходить своє відображення в політичних відносинах, коли відбуваються диспути та ведуться війни через претензії групи людей або країн на певну територію.

Для успіху кроскультурної комунікації вкрай важливо знати правила використання інтерперсонального простору в цільовому лінгвокультурному середовищі. Використання індивідами просторових зон, що оточують їх фізичне тіло, регулюється певними нормами, неоднаковими в різних суспільствах, оскільки їх розміри залежать від густини населення людей, у місці проживання. Соціоекономічні фактори впливають на культурне сприйняття простору. Саме культура відіграє вирішальну роль в тому, які просторові дистанції підтримуються співрозмовниками під час комунікації. Таким чином, відстань між співрозмовниками – це ідіоетнічна ознака: у різних народів вона не однакова. Таким чином представники різних культур, у міру

наближення до екватора, надають перевагу меншій відстані між учасниками комунікативного процесу. Антропологічні, культурологічні та лінгвістичні дослідження показують, що культури різняться за своїми правилами щодо використання персонального та інтерперсонального простору. Холл ділить культури на контактні та неконтактні[12, с. 149]. Контактні культури – це спільноти, в яких комуніканти знаходяться близько один до одного, тримають прямий візуальний контакт, частіше використовують тактильні елементи та досить голосно говорять. Неконтактним культурам притаманне зберігання особистого простору, тримання певної дистанції та невторчання в особистий простір співрозмовника. Цей поділ вказує саме на національно марковані ідіоетнічні ознаки проксемики як елемента кроскультурної комунікації. Дослідження також показали, що в більшості культурних спільнот необхідність в персональному просторі з віком зростає. Слід також зазначити, що гендерні просторові відносини значно відрізняються в залежності від етнокультурного походження[13, с. 306]. Знання культурних норм територіального управління та інтерперсональної просторової поведінки є важливим аспектом кроскультурної компетенції, що допомагає уникати стереотипних очікувань щодо просторових норм в окремому лінгвокультурному середовищі.

Як ми вже зазначали, проксемику досить складно вербалізувати, оскільки вона є надбаним підсвідомим елементом культурної поведінки. Вербалізацію проксемики можна знайти в усних або письмових інструкціях та регулятивних актах про просторові інтерперсональні відносини (якщо вони обов'язкові для певного середовища, або ситуації). Проте дистанція як об'єкт проксемики може бути сильною метафорою, коли мова йдеться про людські відносини. Наприклад: близький друг (*close friend*), віддалятися (*to become quite distant*).

Хронеміка ґрунтується на застосуванні та сприйнятті часових рамок комунікації. Едвард Т. Холл багато уваги приділяє хронеміці у своїй книзі «Німа мова» (“*The silent language*”). Хронеміка (гр.*khronos* - час) – це сприйняття часу індивідами або культурними групами та його використання у невербальному комунікативному процесі[10, с. 801]. Для спілкування час є не менш важливим

фактором, а ніж слова, постави, жести та дистанції. Хронеміка стала одним з найбільшвивченим, але складним для сприйняття невербальним комунікативним кодом. Так само концепт «час» постійно перебуває у фокусі сучасних лінгвістичних досліджень [9, с. 81]. Вчені стверджують про неможливість існування часу незалежно від мислення та свідомості людини. Значення темпоральних мовних засобів співвідноситься з семантикою просторових одиниць. Стверджується, що часові поняття виникли внаслідок переосмислення первинних просторових концептів, а тому мовна модель часових відношень будується за просторовою схемою.

Поряд з простором, час є характеристикою тривалості існування, ритму, темпу, послідовності, координації, зміни станів та їх смислової наповненості для людини [5, с. 42]. Первинною системою організації часу майже у всіх культурах є календар. Культури створювали та використовували календарі як спосіб організації часових відносин у суспільстві. В певній мірі календарі дають людям відчуття контролю над часом та створюють зв'язок між людьми та всесвітом. В деяких традиційних культурах календарі вважались сакральними та були джерелом суспільного порядку та етнокультурної ідентичності. В великій мірі календарі диктують етнокультурні патерни комунікації [13, с. 317].

Отже, темпоральні (часові) відносини залежать від соціальних і культурних традицій. Зокрема такий елемент, як пунктуальність є національно обумовленим. Ідіоетнічність хронеміки знаходить своє відображення в двох аспектах: як час сприймається різними культурами та як невербальний код часу може вплинути на кроскультурний комунікативний процес. Сприйняття часу значно відрізняється в різних етнокультурних спільнотах. За сприйняттям часу культури діляться на монохронні та поліхронні [12, с. 149].

У монохронних культурних спільнотах різні види діяльності пов'язані з поняттям часу, який є формальним, конкретним, лінійним та універсальним, цінується пунктуальність, вчасне виконання завдань та дотримання певного розкладу, від інших учасників комунікативного процесу очікують такого ж

ставлення. До монохронних культур відносяться США, Японія, країни Північно-Західної Європи, певною мірою і Україна. Вербалізацію хронеміки в таких культурах можна спостерігати в багатьох ідіоматичних виразах: час – це гроші (*time is money*), час летить (*time flies*), час лікує (*time heals*), убивати час (*to kill time*) тощо.

Поліхронні культури структурують діяльність не за часом, а за міжособовими відносинами та розглядають час як неформальний, циклічний, гнучкий та відносний. Непунктуальність, запізнення та недотримання планів є нормою та не вважається образою або нетактовністю. До таких культур відносять більшість країн Африки, країни Середньої Азії та Близького Сходу. Такі ідіоми як: африканський час (*it's African time*), повільно-повільно (*slow by slow*), завтра (ісп. *Mañana* (маньяна)), завтра, дай Бог (араб. *غدا إن شاء الله* (букра іншалла)) підкреслюють неспішність, неформальне та в деякій мірі фаталістичне ставлення до часу в поліхронних культурах. Існує багато прикладів невдач і провалів міжнародних бізнесових та політичних перемовин або проектів через різницю в сприйнятті часу. Однією із найчастіших перешкод у кроскультурній комунікації є ситуація, коли один співрозмовник оперує формальним часом, а його опонент, який належить до іншої культури, – неформальним.

Підводячи підсумок, можна стверджувати, що невербальні засоби комунікації є етнічно обумовленими і повинні бути сприйняті та вивчені так само, як і природня мова. Під час кроскультурного спілкування невербальні засоби, одними з яких є проксеміка та хронеміка, передають стиль, або те, як повідомлення має бути інтерпретоване. Отже ці національно марковані невербальні коди можуть як доповнювати так і суперечити вербальному повідомленню. Отже, слід вивчати та враховувати ідіоетнічні ознаки хронеміки та проксеміки як важливих невербальних кодів кроскультурної комунікації. Аналіз цих невербальних кодів з огляду на кроскультурний аспект, способи їх вербалізації, розгляд проблем взаємодії лінгвального та

екстралінгвального чинників у мовній комунікації є перспективним напрямком досліджень у рамках сучасної лінгвістичної науки.

Список використаної літератури:

1. Анохіна Т.О. Невербальні та вербальні засоби екстеріоризації силенціального ефекту в англomовному художньому дискурсі; дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.04/ Т. О. Анохіна. – К., 2005. – 229 с.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. 2-ге видання, доповнене/Ф. С. Бацевич. – К.: ВЦ «Академія», 2009. – 376 с.
3. Исупов К.Г. Феномен времени / К. Г. Исупов. – М.: Слово, 1992. – 161 с.
4. Кубрякова Е.С. Категоризация мира: пространство и время (вступительное слово) / Е. С. Кубрякова// Категоризация мира: пространство и время: материалы научной конференции. – М.: Диалог-МГУ, 1997. – с. 3–14.
5. Кубрякова Е.С. Язык и знание / Е. С. Кубрякова. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 271 с.
6. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація / В. М. Манакін. – К.: ВЦ «Академія», 2012. – 284 с.
7. Махній М. М. Невербаліка і культура / М. М. Махній. – К.: Blox.ua, 2009
8. Семенюк О. А. Основи теорії мовної комунікації/О. А. Семенюк, В. Ю. Парашук. - К.: ВЦ «Академія», 2010. – 238 с.
9. Таценко Н. В. Способи реалізації мегаконцептів простір, час, інформація в сучасній англійській мові (на матеріалі інновацій віртуальної реальності); дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.04/ Н. В. Таценко. – Запоріжжя, 2009. – 220 с.
10. Berglund Jeff. The Sage Encyclopedia of Intercultural Competence. Time (Chronemics) // SAGE Publications, Inc., 2015. – p. 801-803
11. Hall Edward T. The hidden dimension/Edward T. Hall. – New York: Anchor books, 1990. – 195 p.

12. Hall Edward T. The silent language. First edition/Edward T. Hall. – New York: Doubleday&Company Inc., Garden City, 1959. – 233 p.
13. Neuliep James W. Intercultural communication: a contextual approach. Fifth edition/James W. Neuliep. – SAGE Publication, Inc., 2011. – 435 p.